

יהודי חסידי על תפוח-אדמה אחד, אחד ליום כל שמונת ימי חג-הפסח. וכשהעירו לו שאיסור חמץ בפסח אינו בבחינת "ייהרג ולא יעבור", השיב אהרן-מאיר: 'כי בין-כך ובין-כך נגזר עלי למות במחנה, לכן יאה לי להתייצב לפני הקב"ה בלי שאוכל חמץ בפסח'. ובאמת, אהרן-מאיר איידלמן גווע מאפיסת כוחות ביום אחרון-של-פסח בתש"ה. הי"ד.

בראש 'שלחן הסדר' במחנה-דמבלין ישב — כאמור — ר' לייביש בייגלמן, שקידש על כוס חמיצת-סלק (במקום יין), 'זקן היהודים' ונקרט נתכבד באמירת 'ארבע הקושיות'. אחרי זה זעק כל הקהל, ברגש רב: 'עבדים היינו...' ופרץ בבכי מר. כשהגענו לאמירת 'והיא שעמדה', הזדקף אהרן-מאיר איידלמן הקוצקאי וקרא בקול ובהדגשה מרובה: 'שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו והקב"ה מצילנו מידם'... מאוחר בלילה נסתיים ה'סדר' המיוחד הזה במחנה. המטבח לאוכלי-כשר פעל במשך כל שמונת ימי חג הפסח" (33).

אמר החכם

מחנה

"האורח" המיסתורי ב"סדר-פסח" האחרון בלנדסברג

סיפור מופלא על ליל ה"סדר", בשנה הששית לכיבוש הנאצי ברחבי אירופה, מספר זאב ברקת-גורפינקל: "בשבוע האחרון שלפני חג הפסח בשנת תש"ה, התחלנו לחשוב ולחלום על... מצות! מצות בפסח הששי להיותנו כלואים ומדוכאים בידי הרשעים! היה זה די קרוב ליום השחרור. לא היה לנו מושג כיצד נבצע זאת. היטלנו את התפקיד על אחד בשם פרידמן. אחד האנשים הכנים והנאמנים ביותר. פרידמן התקשר עם הרב שנייג, וביחד הכינו ואפו לנו את המצות. איך, מתי וכיצד הצליחו לאפות מצות — דבר זה נשאר בשבילנו סוד כמוס.

ערב-פסח אחרי-הצהריים, עשינו את ההכנות האחרונות לקראת ה'סדר': חיברנו קרש — שהברחנו ממקום-העבודה למחנה — והיצמדנו אותו אל אחד הדרגשים, שעמד לנו לשמש כ'שלחן'. מסוכר ממוסס הכינונו מין 'יין' לארבע-הכוסות. ממרור היינו פטורים לדאוג, זה היה לנו די והותר... כשהכל היה כבר מוכן לעריכת ה'סדר', התעוררה בעיה: 'הגדה' מהיכן נקח אותה? רצנו ועברנו מצריף לצריף, עד שמצאנו אצל יהודי אחד סידור-תפילה ובו תוכן ה'הגדה'. אולם לא בקלות מוכן היה להשאיל לנו את 'אוצרו', את סידור-התפילה שלו. לפני שהתישבנו לאמירת ה'הגדה', הצלחנו לשדל את ה'קאפו' שיסכים לאחר שעת כיבוי האורות במחנה, במקום השעה 9 — לשעה 12, בחצות.

תיכף ברדת הלילה, נעמדנו לתפילת-החג, וסמוך לכך התישבנו

לִשְׁלַחַן הַסֵּדֶר. הַמִּצּוֹת שֶׁהֵיוּ אֲפוּיוֹת מִקְמַח לֶבֶן, עוֹרְרוּ הַשְׁתָּאוֹת כִּלְלִית. בְּזֶמֶן אֲמִירַת ה'קִידוּשׁ, רַבִּים מֵאֲתָנוּ הִזִּילוּ דַמְעוֹת רוֹתְחוֹת, בִּשְׁעַת אֲמִירַת 'הָא לַחֲמָא עֲנִיא', כִּשְׁהִגְעָנוּ לִקְטֹעַ 'הַשְׁתָּא עֲבָדִי', צִעַק לִפְתָּע צַעִיר כַּחוֹשׁ אֶחָד, בְּמִלּוֹא גִרוֹנוֹ: 'יְהוּדִים', אֵין בְּכוֹחֵנוּ לַחֲכוֹת עוֹד, אֵינְנוּ מוֹכֵנִים לַחֲכוֹת 'לִשְׁנָה הַבָּאָה', כִּבְר בִּשְׁנָה זוֹ רַבּוֹן הָעוֹלָמִים, כִּבְר הַשְׁנָה רוֹצִים לִהְיוֹת בְּנִי־חֹרִין! וְכוֹלֵם עֲנוּ לוֹ — כֹּהֵד — 'אֲמֵן'!

אַחֲרֵי ה'סֵדֶר חִיפְּשָׁנוּ אֶת הַצַּעִיר הַחִיּוֹר, רָצִינוּ לַהֲזַמִּין אוֹתוֹ. אֹלֶם הוּא עֲזַב אֶת הַצְרִיף וְנִעְלַם, לֹא מִצָּאָנוּ אוֹתוֹ יוֹתֵר. בְּאוֹתוֹ פֶּסַח, הָאֲחֵרוֹן לִהְיוֹתֵנוּ מִשׁוּעֲבָדִים בְּמַחֲנוֹת־הַתּוֹפֶת, הָיוּ בִּינֵינוּ עוֹד אֲחָדִים שֶׁהִסְתַּכְּנוּ, הִתְעַקְּשׁוּ וְהִתְמִידוּ בְּסִירוֹבָם לֶאֱכֹל חֶמֶץ, כֹּל שְׁמוֹנֶת יָמֵי הַחֵג. בְּיוֹם שֵׁשִׁי, 27 בְּאַפְרִיל, בּוֹ חַל 'פֶּסַח שֵׁנִי', שׁוֹחֲרָנוּ בְּיָדֵי צַבָּא אֲרַח"ב. וְאִזּוֹ נִזְכְּרָנוּ בְּדִבְרֵינוּ שֶׁל אוֹתוֹ צַעִיר חִיּוֹר וּמִיסְתוֹרִי, שֶׁבִּישָׁר לָנוּ בְּלִיל־הַסֵּדֶר: "בִּשְׁנָה זוֹ בְּנִי־חֹרִין!" (34).

תְּכוּנָה אוֹפִיִּינִית טְבוּעָה בָנוּ, בַּעַם הַיְּהוּדִי, שֶׁקִּשָּׁה לַהֲסַבִּירָה, לֹא רַק לְאַחֲרִים אֲלָא גַם לַעֲצֵמָנוּ אֲנוּ: הַסּוֹפֵר וְהַמַּחֲנֵךְ הַדְּגוּל, חַיִּים אַהֲרֹן קַפְלָן מוֹוֹאֲרֶשָׁה, מַגְדִּיר ב"יּוֹמָנוּ", שֶׁכֹּתֵב בְּגִיטוֹ וְאַרְשָׁה — תְּכוּנָה זוֹ: "מִי שֶׁאֵינוּ מֵאֲמִין ב'נִצָּח יִשְׂרָאֵל', רִשְׁאִי לַהֲגִיד שְׁבָא הַקֶּץ עַל יְהוּדוֹת פּוֹלִין. אֵךְ נִכְרִים מִשְׁתוֹמְמִים לִרְאוֹת אֶת כּוֹחֵנוּ הַחִיּוֹנִי וְהַנִּצָּחִי. יֵשׁ בָּהּ בְּשִׁדְרָתֵנוּ הָעֲמֻמִּית אִיזָה מִן לֹז, הַמַּחֲיִינוּ וּמִקִּיֵּימָנוּ וּמִצִּילָתָנוּ. מִי שֶׁמֵּאֲמִין בְּנִסִּים וּבַהֲשִׁגָּה פֶּרִטִית — יֵאֲמִין, אֲשֶׁרִּיהוּ! אֵךְ גַּם הַכּוֹפְרִים בְּנִסִּים, אֵף הֵם חַיִּיבִים לַהֲוֹדוֹת שְׁטְבוּעַ בָּנוּ, בִּיהוּדִים, אִיזָה 'כּוֹחַ רִאשׁוֹן' הַמַּעֲמִיד אוֹתָנוּ וּמִשְׁאִירָנוּ (35).

דוד כהן נלחם על "יידישקייט" במונקאטאבור ההונגרי

מסירות־נפש מופלאה של יהודי מקרית־אתא

יִידִידִי ה' דוֹד כַּהֵן, אִישׁ מִצְנִיע־לֶכֶת הוּא וְאֵינוּ אוֹהֵב "לַהֲצִיג לְרֵאוּהָ" אֶת תְּלָאוֹתָיו, יִסּוּרָיו וְכָל מַה שֶׁעָבַר עָלָיו בְּתַקּוֹפַת הַשּׁוּאָה. בַּעֲמַל רַב עָלָה בְּיָדֵי הַהוֹצִיא מִפִּיּוֹ אִי־אֱלוֹ פֶּרִטִים עַל מֵאֲבָקוֹ הַהִירוּאִי בְּמַחֲנוֹת־הַתּוֹפֶת — לִקְיִים אֶת מִצּוֹת הַשֵּׁם: "כִּיּוֹם, לְאַחֵר לְמַעַלָּה מִשְׁלוּשִׁים שָׁנָה נִרְאָה הַדְּבַר בְּעֵינֵי כַּדְמִיוֹנִי. קִשָּׁה לִי לְהֵאֲמִין, כִּי כֵךְ אֲמֵנָם הָיוּ פְּנֵי הַדְּבָרִים, כִּי חֲבָרֵי הַצַּעֲרִים — חִלְקָם הָיוּ מִמֶּשׁ יְלָדִים — הוֹכִיחוּ גִבּוּרָה עִילָאִית וּמִסִּירוֹת־נֶפֶשׁ שֶׁכִּזְאֹת

למען קדשי ישראל, למען קיום מצות-התורה" — אומר לי דוד כהן בלחישה, כשהוא משפיל עיניו ואומר הוא לי בבישנות:

אני יליד 1922. נולדתי וחונכתי בהונגריה. ספגתי תורה ויראת-שמים בישיבותיה של הונגריה. ומה אומר לך? איזה הלם תקף אותנו כאשר הגענו ל'מונקאטאבור' (מחנה-כפייה נאצי בהונגריה)! התנאים במחנה היו מחרידים. במיוחד הציקו לנו התנאים הסניטריים הירודים. מיד לאחר שהגענו ל'מונקאטאבור' — היה זה לפני יום-כיפור תש"ד — הרגשנו תיכף ברשעתם של הגויים שהתעללו בנו בצורה אכזרית, ובמיוחד הציקו לנו על הרקע הדתי, למשל: בעת שהתכוננו לתפילת 'כל נדרי', התחשק לו לקצין ההונגרי לערוך לנו 'מיפקד' ולהרביץ לנו מכות-רצח. במחנה זה היינו קבוצה של כשלושים בחורים דתיים, שלא טעמנו מן האוכל שבמטבח שלא היה כשר. עיקר צרותינו — של היהודים הדתיים — התבטאו בכך שלא איפשרו לנו להתפלל ולהניח תפילין. מילא, להתפלל התפללנו בדרך; אבל להניח תפילין? זו באמת היתה בעיה קשה, כי הרשעים הוציאו אותנו מן המחנה עוד לפני שהאיר השחר. וגם במקום העבודה היה לנו הדבר קשה ביותר. אך למרות הסיכון הגדול שנטלנו על עצמנו, לא עבר עלינו יום מבלי שהנחנו תפילין והתפללנו. פעמים רבות חמקתי מתוך שורות הצועדים לעבודה, נכנסתי למעבה היער ושם הנחתי תפילין והתפללתי. לפעמים הצלחתי גם 'להגניב' ולומר כמה פרקי תהלים. כך נהגנו — חברי ואני — משך זמן ממושך מאד — — — לא החסרנו אפילו יום אחד בלי תפילין ותפילה.

— אתה שואל אותי, כיצד ואיך הצלחנו לשמור את השבת? אכן, זוהי שאלה טובה. ובכן, הדבר לא היה פשוט כלל. ובכל זאת השתדלנו ושמרנו על השבת, או ליתר דיוק — השתדלנו 'לזכור' אותה גם בעת שנאלצנו לעבוד ולחלל את השבת. הא כיצד? ובכן, גם בעת שעבדנו בשבת השתדלנו להיזהר — עד כמה שהדבר היה ניתן בתנאים שלנו — שלא לבצע 'מלאכה דאורייתא', למשל: נזהרנו באיסורים של 'הוצאה מרשות לרשות', הרבה דברים השתדלנו לעשות בצורה של 'שינוי' וכדומה. אמחיש לך זאת: היתה ברשותי ממחטת-אף, בכדי לא להיכשל ב'הוצאה' כרכתי אותה על צוארי, ועוד דברים דומים.

בשעות-הפנאי המעטות שהיו לנו בשבתות, השתדלנו 'לזכור' לפחות את ה'שבת מלכתא': ערכנו תפילת-שבת בציבור. באותו כפר בו שהינו, התגוררו מקודם יהודים שגורשו להשמדה ושם מצאנו קצת ספרי-קודש וגם ספר-תורה קטן, עליהם שמרנו — גם הלא-דתיים שמרו עליהם — כעל בבת-עינינו. וכך גם זכינו

לשמוע קריאת התורה. בשבת שרנו זמירות ובכלל הכנסנו אוירת-שבת גם בקרב הלא-דתיים.

אינני יודע אם כיום יהיה מישהו מסוגל להבין את משמעות הדבר, אולם, אז היה זה בשבילי בגדר מיבחן ו'נסיון' גדול: ביום ששי קיבלנו פרוסת-לחם קטנה שהיתה צריכה להספיק לנו עד יום ראשון. אם כי מסוגל הייתי 'לחסל' את הפרוסה הקטנה הזאת בנגיסה אחת, חילקתי אותה לשלושה חלקיקים קטנים, שאוכל לקיים את מצות 'לחם משנה' בשבת. קיימנו גם מצות 'שלוש סעודות', ועוד הצלחתי להשאיר כמה פירורים בשביל לקיים את סעודת מלוה מלכה' במוצאי-שבת. אגב, בענין 'מלוה מלכה', היתה לי קצת בעיה: כיבוי-האורות היה אצלנו די מוקדם, נאלצתי איפוא לבלוע את הפירורים של סעודת מלוה מלכה' — מתחת לשמיכה על דרגשי, וגם פיזמתי לעצמי את הזמירות של מוצאי-שבת.

עוד דבר חשוב אני רוצה לציין — אומר לי דוד כהן: "היה זה לפני הימים-הנוראים של שנת תש"ה (1944). העיקה עלינו מבוכה גדולה — בנוסף לכל הצרות שלנו: לא היינו בקיאים בלוח-השנה ובקביעת המועדים. למזלנו, היה אתנו בחור אחד ירא-שמים ותלמיד-חכם גדול, מנדל ליאורנוביץ שמו. היה בנו של הרב ואב"ד קאמצה (ק, מ, וצ — סגולות) והוא, מנדל, היה ידען גדול בקביעת המועדות והחדשים. התישבנו איפוא ועשינו לילות שלמים וערכנו — הוא חישב וערך את ה'לוח' ואני שירטתי את הדפים — את ה'לוח' לשנת תש"ה. 'לוח' זה כלל בתוכו: פרשת השבוע, 'מולד' החודש, זמן התקופה, ברכת החודש, שבתות מיוחדות, ספירת-העומר, פרקי-אבות ועוד. 'לוח' זה היה ברשותי עד לאחר השחרור.

חייב אני להוסיף ולספר לך 'סיפור אישי' שלא יאומן כלל, אולם אני מאמין באמונה שלמה, כי מלאכיה-שבת, מלאכי-עליון הם ששמרו והצילו אותי ממוות בטוח. וזה הסיפור: היה זה בשלהי סתיו תש"ה (1944) ימי הנסיגה של הגרמנים. בנסיגה זו הלכה וקטנה מיום ליום הקבוצה שלנו, ובמיוחד מבין 'קבוצת כשר' (כך כינו את אוכלי הכשר). רבים היו הבורחים. והנה יום אחד הגענו אל העיירה ההונגרית לגוש-קאפוש (קאפיש). נשארנו ללון בתוך מתבן. הגוי פחד לתת לנו מחבוא, מפחד הגרמנים, ולבסוף גירש אותנו. לא הספקנו לעזוב את המתבן, כאשר פצצות-תבערה החלו לנחות עליו. המתבן וכל הבתים שבסביבה עלו באש. קרב עז התחולל שם: אמרנו גם זו לטובה!

המשכנו ללכת ומצאנו מיסתור בעליית-גג של בית עזוב והרוס.

שם הסתתרנו שלושה יהודים אסירים. איתרע מזלנו, ויום אחד התמקמה באותו בית הרוס המיפקדה הגרמנית. אחרי שהמקום עבר מיד ליד במשך הימים האחרונים — החליטו שני חברי להסתלק מהמקום המסוכן הזה, ואכן הצליחו להתחמק ולצאת. ואילו אני נשארתי בעליית-הגג, בחורבה זו נשארתי תקוע במשך חמשה שבועות. שהיתי שם בלי פירור אוכל או טיפת מים, מלא, עם בעיית המים הסתדרתי איכשהו, כי היתה זו עונת-גשמים ומטרות-עוז ירדו בשפע, אז ליקקתי את טיפות-הגשם שחדרו דרך הרעפים שבגג. אולם אוכל? לא היתה לי ברירה, ירדתי וחמקתי אל הכפר הסמוך — כן, שררה אז אנדרלמוסיה מוחלטת בכפר ולא שאלו איש מיהו ומהו — בכפר קיבלתי מעט מזון אצל האיכרים. לפעמים, נתקלתי בכפר בגרמנים, אולם גם הם היו כה נפחדים שלא העזו להטריד איש. וכך ישבתי בעליית-הגג 'שלי' ובליתי את זמני — זה היה לי בשפע — באמירת תהלים ולימוד פרקי משניות, מתוך סידורי הקטן. מובן שלא נפרדתי מתפילי. בנוסף לרעב וצמאון — מהם סבלתי נורא — הציקו לי התנאים הסניטריים הנוראים בהם הייתי נתון... כל-כולי עזוב ומלוכלך — משך חדשים רבים לא הצלחתי להתרחץ — כתוצאה מכך הפך כל גופי פצע וחבורה, ורגלי צבתו כמו שני כלונסאות. הייתי אחוז יאוש ודכאון, סבלתי יסורי גוף ונפש. הרגשתי, כאילו דעתי ניטרפת עלי. בכיתי והתחננתי לפני רבון העולמים: עד מתי כמה חייב אני עוד לסבול? והנה לילה אחד, היה זה ליל-שבת, דרכתי בחוסר-זהירות (או מתוך חוסר רגישות וקהות החושים?) ורעף אחד שבתיקרה נשבר ונפל על ראשו של אחד החיילים הגרמנים, שהתאכסנו למטה בבית. החייל היה רדום, כנראה, מכיוון שהתעורר בבהלה גדולה וקרא אל חבריו, בפחד:

— 'קאמראדן' (חברים), בעליה למעלה יש פרטיזנים רוסיים-אנשי-המשמר — אותם הזעיק החייל המבוהל — הרגיעו אותו ואמרו, כי דבר זה לא יתכן כלל. יתכן שפחדו, שבאמת נמצאים למעלה פרטיזנים, מי יודע? בל אופן בשרי נעשה חידודין-חידודין, כל-כולי סמרתי מפחד. ידעתי היטב, גם אם הם מפחדים לעלות כעת, בלילה, מחר בבוקר לא יהססו כלל לעלות ולערוך חיפוש יסודי. כבר התכוננתי למה שצפוי לי מחר בבוקר. אמרתי את הוידוי המלא ועוד כמה תפילות. ראיתי כיצד נחרץ גורלי ללא כל אפשרות של הצלה, או אפילו נסיון לזכות ולהגיע ל'קבר ישראלי'.

אולם, מלאכי-עליון, מלאכי-השבת הם ששמרו וגוננו עלי: לפני עלות עמוד-השחר, שמעתי לפתע, לתדהמתי, פקודת-נסיגה

מבוהלת של הגרמנים הנפחדים. בסביבה פרצו קרבות עזים ומרים בין הצבאות, הרוסים והגרמנים — ואני ניצלתי" (36).

סיכנו חייהם והטמינו ספרי-תורה

על גבורה עילאית להצלת קדשי ישראל, מספרת חנה ויטנברג-גוטהולץ: "נואשת עומדת עדת יהודי אוסטרו-בצה אחרי הגירוש בינואר 1943, תוהה ואובדת-עצות — שוב משתוללים הרוצחים הצמאים לדם יהודים. במחנק הגיטו הנצור, המוקף גדרות, שוב מוטלות גוויות הרוגים...

בעיצומה של תקופת-האימים, כשאפסה כל תקווה להצלה, ביצע אבי ז"ל מבצע יחיד במינו: טרח ויגע לאסוף את ספרי-התורה המקודשים, ששרדו בעיירה וניצלו מידי הטמאים, הנאצים. לבו לא נתן לו להפקיר את הגווילים של ספרי-התורה שהיהודים מסרו נפשם עליהם גם בזמנים הקשים ביותר, משך כל הדורות, לאורך כל הגלות עקובת הדם.

למבצע זה שאבי יזם, הצטרפו עוד יהודים, ויחד אספו את ספרי התורה, הביאום ל"אוהל" של הרבי זצ"ל מאוסטרו-בצה, וטמנו אותם בעפרו" (36-א).

1234567

"העיקר: שאנו יכולים להתפלל במניין"

על דביקותם באמונתם, של יהודי אוסטרו-בצה, מספר לייבל ז'בנר: "כעבור כמה ימים נשלחתי, יחד עם נחמיה פרידריך לגיטו, כדי להכין, דירה ריקה, מקום בשביל אנשיו של הגרמני שרדר. היה זה בשבת פ' לך לך (תש"ג). מפיו של ר' ישראל רוזנברג נודע לי כי מצאו את כולם במחבואם, וכעת הם נמצאים במקום-הריכוז ומחכים לגורלם, להישלח (לטרבלינקה).

הצלחתי להביא אתי שני ככרות-לחם. הלכתי אל מקום הריכוז, שנמצא בביתו של הניך רוזנמן, בחדר בלתי מחומם, שם ישבו על ספסלים מנין יהודים, עטופים בטליתות ו'קיטלים' והתפללו בכוונה רבה. היה עוד מוקדם בבוקר. אולם עלי זה עשה רושם כאילו זה יום-כיפור, חסרו רק נרות-השעווה. מצאתי ביניהם את דודי ר' חיים אהרן זילברברג. לידו ישבו ר' מאיר ארליך, ר' משה'לה גריבל, זה מהדפוס, ר' הרש-חיים רפפורט ועוד מחסידי גור, שאת שמותיהם אינני זוכר. נעצרתי ליד הדלת, מבלי יכולת להפריע לאווירה הקדושה.

דודי קם ונפל על צווארי, התרפק עלי וחיבק אותי. לבסוף, כאשר ראה כי הבאתי לו שתי ככרות-לחם, קרא בקול צוהל:

— ראו נא יהודים, באיזו זכיה הוא זיכה אותנו, עם 'לחם משנה' לכבוד סעודת השבת, באמת סעודה כדת וכדין...
 לשאלתי: איך הוא מרגיש, השיב לי: הלא אנו כאן ציבור, עדה יהודית. העיקר שאנו יכולים להתפלל ב'מניין' באין מפריע ב"ה, אין לנו צורך להסתתר יותר ואנו יכולים להתפלל בקול רם, ואנו מתכוונים בקדושה ובטהרה למה שמצפה לנו... ואולי יכול אתה להציל את בתי, את מאכצ'ה?... " (36-ב).

ראש־השיבה שהרביץ תורה גם בעת המגיפה

ראש־השיבות, בכל אתר משטחי הכיבוש הנאציים, שימשו מקור לעידוד ונחמה. בהתנהגותם המוסרית שימשו "דוגמה אישית" לכלואי הגיטאות והמחנות. על אחד מאנשים רמי־מעלה אלה, מספר לייבל ז'בנר:
 "בכל בתי־המדרש וה'שטיבלאך' באוסטרובצה, לא נשמע יותר קול־התורה והתפילה, בגלל הצפיפות הרבה בגיטו ובמיוחד עם הגיע זרם הפליטים: מקונין, לודז', לובלין ווארשה, כל בתי־התפילה נהפכו למקומות מגורים. החריף המצב לאחר שפרצה מגיפת הטיפוס, בתי־המדרש נהפכו לבתי־חולים. המקום האידיאלי ביותר בשביל ראש־השיבה, ר' מרדכי שימנוביץ' הי"ד ומשפחתו — ואחדים מבני־השיבה שנצמדו אליו — היה עלית־הגג. במקום הזה הם היו מוגנים מפני רדיפות הגרמנים, בעלית־הגג יכלו לשבת בשקט — בקור המקפיא בחורף ובחום הלוחט בקיץ — וללמוד תורה מתוך עוני. שם יכלו להתפלל ולעבוד את השם באין־מפריע. הם נמנעו בכלל מלהופיע ברחוב, העדיפו לסבול ולרעוב ובלבד שיוכלו להמשיך באורח־חייהם המקורי.

הרעב והקור לא הפריע לו לראש־השיבה אדרבה במצוקה הרגיש עצמו נעלה יותר, טהור יותר, נעלה מעל כל הבלי העוה"ז. את בני־ביתו הרעבים והקפואים נהג לנחם בצטטו פסוקים ומשלים מן המקורות, חיזק בהם את הבטחון בהשי"ת. בטחון היה לחס־חוקו, אוויר לנשימה. בעוד שרוב תושבי הגיטו התאמצו להשיג פירור־אוכל להחיות את נפשם הרעבה, לא כן ראש־השיבה ר' מרדכי — מעולם לא השתדל להיאבק למען קיומו. ולולא נשים צדקניות אחדות, היו גוועים מרעב. גם בעת המגיפה היה לו לר' מרדכי 'רצפט' מוכן: בטחון! בטחון בהשי"ת. כל יום היה מקריא לפני בני־ביתו פרקים מתוך הספר 'מסלת ישרים', ואכן התרחש נס — הם הבריאו.
 בשבת האחרונה, כאשר כל אחד ראה בעליל שהקץ מתקרב,

גם אז לא נתן ר' מרדכי להפריע ממנוחת וקדושת השבת. היה מאושר, ממש, על כל רגע ורגע שניתן לו לעסוק בתורה. גדולה היתה שמחתו כאשר הרבנית הצעירה, רעיתו של הרב ר' יענקל'ה הלשטוק הי"ד הביאה להם מעט אוכל לכבוד שבת. אמנם, ר' מרדכי אין לו צורך כלל באוכל, הוא מסתפק ב'כזית' לכבוד שבת... (36-ג).

נודר בעת-צרה לערוך את ה"סדר" — בכל תנאי

מסירות-נפשו של בנימין אורנשטיין לשמירת מנהגי ישראל

סיפורו של בנימין אורנשטיין מענין הוא, משני טעמים: (א) עצם הסיפור של יהודי, שטרם הספיק להיחלץ מסכנת-חיים אחת, הוא נודר ומטיל עצמו לתוך סיכונים חדשים, כדי לקיים מנהג יהודי: עריכת ה'סדר' בליל הפסח; (ב) ד"ר ברסלר, יהודי שכלל אינו דתי, נוטל על עצמו סיכון חמור כדי לעזור לאורנשטיין לקיים את נדרו. זהו סיפור מרתק על 'חוסר שפיית-הדעת', כדי לתת ביטוי לזהותם היהודית בתקופת השואה. והרי הסיפור:

"בפסח 1944 הייתי במחנה 'האסאג' בצ'נסטחוב. הגיוני הקר אמר לי — בצורה הברורה ביותר — כי הגרמנים הרוצחים יספיקו להשמיד את כל שרידי היהודים, המנוצלים על-ידיהם בעבודות-פרך עד נשימתם האחרונה — ככוח-עבודה במפעלי-הנשק. אולם בלב-פנימה נצנצה תקוה קלושה, כי אולי — בגלל מאורעות בלתי-צפויים — יקרה נס והגרמנים לא יספיקו להשמיד עד אחרון היהודים, וחלק מהיהודים הללו יינצלו ממות. השתדלתי להאמין, כי אני אהיה בין אלה שיתרחש להם הנס.

אני נזכר כי לפני שנה נדרתי לעצמי נדר — היה זה במחנה-קרצ'ב (ליד אוטבוצק) — כי אם אזכה ויתרחש לי נס, ואשאר בחיים — אערוך 'סדר' בכל תנאי. עוד זוכר אני מה שעבר עלי במחנה-קרצ'ב. התרחשו אז — ב-1943 — אירועים שונים, כגון המרד של גיבורי גיטו-וארשה. באותו זמן בוצעה גם התנפלות מזוינת בקרצ'ב, והגרמנים קבעו לאחר חקירה, כי ההתקפה בוצעה בידי פולנים, בשיתוף-פעולה מלא עם האסירים היהודים במחנה-קרצ'ב. הגרמנים רצחו אז — קודם כל — את המושבה הצוענית בקרצ'ב. בעת הקרב עם הצוענים הסתבר — לתימהונם של הגרמנים — כי בידי הצוענים היה מחסן גדול של נשק: מכוונות-יריה ורימונים. בקרב המר שנתחולל בין הגרמנים והצוענים נפלו חללים משני הצדדים, הקרב נהפך לטבח. כל הצוענים נפלו בגבורה, ורק בודדים הצליחו להימלט.

לאחר הטבח בצוענים, אסף אותנו — את האסירים היהודים

— 'זקן היהודים' קאלקוביץ', והציע לנו, שכל אחד יברח ויציל את נפשו, בכל דרך הנראית לו, מאחר ולפי ידיעותיו צפויה לנו השמדה מוחלטת וסופית, של כל היהודים במחנה-קרצ'ב. ואכן, רבים שמעו בעצתו — וגם אני בתוכם — וברחו.

היה זה ב-7 במאי 1943. ברחתי מקרצ'ב והגעתי לצ'נסטחוב. הצלחתי להסתנן והתחלתי לעבוד במפעל 'האסאג-פלצרי'. התרחש לי נס וניצלתי ממות בטוח ואז נדרתי נדר לערוך 'סדר' — וזאת לא שכחתי. אולם יד המקרה היה, כי המשגיח הגרמני במפעל הציב אותי בשבוע הזה של פסח, לעבוד במשמרת-הלילה. להתחמק ולא להתיצב לעבודה — היה בכך משום סכנה חמורה. להיות נזרק ל'צינוק' ולהיות מועמד ל'סלקציה' הראשונה, בכל זאת החלטתי לקיים את נדרי ויהי מה, לערוך את ה'סדר' ולא להתיצב למשמרת-הלילה.

ערב-פסח ניגשתי אל חדר-החולים בגיטו וביקשתי חופשת מחלה, בתואנה, כאילו אני חולה. ד"ר ברסלר שבדק אותי — לא מצא כל סיבה לשחררני. אולם פניתי אל מצפוני 'היהודי' וסיפרתי לו על נדרי. ואז אמר לי ד"ר ברסלר: — 'קלעת אל רגשותי הקדושים ביותר והשפעת עלי. גם אילו רציתי בכך, אין בכוחי לסרב לך. אולם בקשה לי אליך: ביומיים הקרובים — שאני מאשר לך תעודת-מחלה — אל תסתובב בחוץ, כי אז חיי שנינו בסכנה. גם לא אכניס אותך ברשימת החולים, כי קורה שהרוצח דגנהארט, מפקד הגיטו, עובר על הרשימה ומבקש להציג לפניו את החולים'. ד"ר ברסלר עשה מעשה אצילי וסיכן את חייו למעני.

בליל-הסדר התאספו היהודים עובדי משמרת-היום, שחזרו אל הגיטו. החזן ישראל-יוסף קוטנר (מיוצאי העיירה וירושוב, תלמיד-חכם ומחשובי בחורי חסידי גור) ערך 'מניין' והתפללנו 'מעריב'. לאחר התפילה התפזרנו, כל אחד לפינתו לשם עריכת ה'סדר'. כשחזרתי למקום מגורי, כבר היה השלחן ערוך, ועליו מצות, חרוסת, 'יין' ו'הגדה'. שותפי למגורים השתדלו בכל כוחם ליפות קצת את החיים הטרגיים שלנו בגיטו. התישבנו ליד השלחן. לאחר ה'קידוש' התחלנו באמירת ה'הגדה'. קולי נשבר, המציאות האיומה אינה ניתנת להשכחה" (37).

"אנו סובלים מחבלי משיח" !

"מדינה יהודית תקום בארץ-ישראל"

מופלאה היתה אמונתם של קדושי השואה בנצח ישראל, גם על סף בורות-המוות, לא נטשו יהודים קדושים וטהורים הללו

את אמונתם בנצחיותה של האומה הישראלית. מעיד יצחק קפטן מקראשניק: "כאשר הגענו למחנה-האימים 'בודזין', היה זה מחזה שכיח למדי בבודזין: מי שלא מצא חן בעיניו של הרוצח פייקס, הוציא אותו להורג. בעיני ראיתי כאשר הוציאו מאה וחמישה יהודים והובילו אותם אל בור מוכן ושם נורו. אני זוכר אחדים מהקדושים ההם: ר' פרץ פדר הי"ד. הוא היה ישן יחד אתי על אותו דרגש. כל הזמן דיבר ר' פרץ על הרוצחים הנאציים, ועל כך שהם — הנאצים — הם בבחינת 'שוט' שנשלחו בידי השם, וכי סופם של הנאצים קרוב.

— 'אנו סובלים מחבלי משיח' — הכריז ר' פרץ כשהלך לעקידה, ועוד אמר היהודי הקדוש: 'כל יהודי שיזכה ויישאר בחיים, לאחר הגיהנום הזה, יזכה לראות בקום מדינה יהודית בארץ-ישראל!' (38).

"מוטב לי למות כיהודי כשר, מאשר להיטמטם בבשר-טרף" —

הכריז ר' מרדכי-בונים אייבשיץ מלודז'

ידידי ושארי, אלחנן אייבשיץ מקרית-אטא, סיפר לי סיפור מרגש ומזעזע: היה זה בגיטו-לודז', אביו החסיד רבי מרדכי בונים ז"ל (שהיה מגדולי ת"ח בלודז', ונכדו של הצדיק ר' מ"מ האדמו"ר מקוצק זצ"ל), שמר בקפדנות רבה שלא להיכשל במאכלי אסורות, גם בגיטו המורעב. כתוצאה מכך הוא נחלש, חלה וגווע מרעב, ממש. בעת מחלתו נכנס לבקרו ידיד-נפשו ושאר הרב הצדיק רבי נחמיה'לה אלתר הי"ד (מרבני לודז' ואחיו של הרבי מגור זצ"ל). גער בו ר' נחמיה'לה על שום שאינו מציית לפקודת הרופא ואינו אוכל את מעט בשר הסוס — שחילקו אז בגיטו במנות קטנות, 100 גראם לחודש לנפש. הלא "ונשמרתם לנפשותיכם" כתיב, טען רבי נחמיה'לה, כלפי ר' מרדכי בונים. בבכי מר פרץ ר' מרדכי בונים, הליט את פניו והתייפח: "אוי לי למה שהגעתי". אולם חזקו עליו דברי-השידול והלחץ של ידידו. לאחר שנרגע במקצת, החלו שני הידידים להתווכח, להתפלפל ולצטט מן המקורות באיזו דרך עדיף לאכול ולבלוע את הבשר הטרף, אם על-ידי תערובת או בדרך אחרת. לבסוף הגיעו למסקנה שעדיף לבלוע במנות קטנות (פחות מ"כשיעור"). אולם כשניסה ר' מרדכי בונים, ואילץ את עצמו לבלוע את פירור הבשר הראשון, נתכרכמו פניו מרוב התרגשות, פלט וירק בחזרה את מה שניסה לבלוע, פרץ בבכי ספאזמטי וזעקת-שבר פרצה מגרונו: "מוטב לי למות כיהודי כשר ולא להיטמטם בבשר טרף!". כשנרגע קצת, התנצל לפני ידידו הדגול ואמר לו: "נסיתי, רציתי לקיים מצוה לשמוע דברי

חכמים', אבל מה אעשה, פשוט לא יכולתי, גם אם מצד הדין וההלכה הדבר מותר — אני לא הייתי מסוגל לכך..." (39).

"ספר-תורה לא מפקירים סתם" — אמר אבי הי"ד

מעולם לא הייתי מאמין, שאבי זכרוננו לברכה, יהיה מסוגל למאמץ גופני כה רב וקשה. תמיד ידענו — אנו ילדיו וכל בני המשפחה — שהוא אדם מאד חלוש שאין בכוחו לבצע פעולה גופנית, הדורשת מאמץ פיסי. ביום פרוץ מלחמת-העולם השנייה, כשקלגסי היטלר ימ"ש התקיפו את פולין, הייתי רחוק מבית הורי. מאוחר יותר, כשנפגשתי עם אחיותי, הן סיפרו לי בהשתאות רבה את סיפור-הגבורה של אבא:

בביתנו — באחוזה-המשפחתית, בסביבה הקרובה של העיירה וירושוב, ליד הגבול הגרמני — היה מונח ספר-תורה. והנה, בפרוץ המלחמה האיומה, שפרצה כידוע במפתיע ביום ששי השכם בבוקר, 1 בספטמבר 1939, וכל האוכלוסיה האזרחית, ובמיוחד היהודית — נאלצה להימלט על נפשה, לא סיפק אבא לאחסן את ספר-התורה באיזה בית-תפילה או בית-מדרש, ואילו להשאיר את ספר-התורה בבית — לזה אבא לא הסכים, בשום פנים. "ספר תורה לא מפקירים, סתם ככה" אמר והוא חיבק את ספר-התורה ונשא אותו על זרועותיו באותו יום לווהט (הכל ברחו רגלי — כלי-תחבורה לא היו בנמצא באנדרלמוסיה של אז). הוא נשא את ספר-התורה על ידיו עד לעיירה זלוצוב, מרחק של למעלה מ-30 ק"מ. רק בהגיעו לעיירה זו, הוא ניאות להכניסו ולאחסנו באחד מבתי-התפילה שבעיירה, והמשיך במנוסתו (40).

"שהעולם לא יישאר חלילה בלי סידור" —

"דאגתו" של משה ברוכוביץ' בתוך ה"בונקר"

ר' משה ברוכוביץ', יהודי עבדקן, חסיד לווהט ותלמיד-חכם, כיום הוא מתגורר בפלורידה שבארה"ב ונחשב כאחד מחסידי גור המכובדים באמריקה. הסופר והמשורר הלל לייוויק לא הכיר את האיש בעת שכתב עליו. מספיק היה בשבילו ההתרשמות שעה שהוא עיין ודיפדף ב"סידור" התפילה שר' משה כתב אותו במו ידיו, בעת שישב מוסתר בתוך בור מתחת לפני-האדמה, בעיר-מולדתו ז'ליחוב. וכך כותב עליו לייוויק ביומנו (ב-9 במאי 1946): "על שלחן-הלילה שלי מונח ספר, 'סידור'. לא 'סידור' מודפס כפי שאנו רגילים, אלא 'סידור' בכתב-יד. זהו מיסמך בעל נדירות מיוחדת. המנהל של ה'ועדה ההיסטורית', ליד ה'ועד היהודי המרכזי' במינכן, מסר לידי את ה'סידור' הנדיר הזה, כדי שאקח

אותו לנייר-יורק ולמסור אותו ל'ייווא'. וכך סוחר אני אתי את ה'סידור' המעניין הזה, וכל אימת שמזדמנת לי הזדמנות כלשהי — בנדודי בין המחנות של היהודים 'שארית הפליטה' ברחבי גרמניה — אני מעיין בו ב'סידור' ומרגיש בכל פעם הקלה עמוקה, כאשר תוקפת אותי עצבות ומרה-שחורה.

במה מתבטאת ההקלה? במוסר-ההשכל! אני לומד מכך, שיכול אדם להיות קבור עמוק בתוך בור או שוחה עמוקה, בתוך גיא צלמוות, או על הררי עצמות ויחד עם זה לעשות אותו הדבר שעשה היהודי משה ברוכביץ' מז'ליחוב, שליד וארשה.

מה, למשל, עשה משה ברוכביץ'?

משה ברוכביץ' מז'ליחוב, ישב, 'בימי המצור והמצוק' — כפי שהוא מתבטא וכותב אל 'הועדה ההיסטורית' במינכן — משך זמן ממושך בתוך מחבוא אי-שם באיזה כפר נידח, זאת אומרת בתוך 'בונקר'. רובם של קרובי-משפחתו הרבים ניספו כבר, לעת הנ"ל, על קידוש-השם: אשתו, בתו, אחיותיו וילדיהן. ויחד עם היהודים נהרסו גם ונשמדו כל בתי-המדרש, כל הסידורים והטליתות... ובכן, תקפה אותו, את היהודי הפשוט והעממי הזה, פחד, מורא, שמא העולם יישאר עוד חלילה לגמרי בלי סידור. ואז באמת העולם ייחרב. שלא לדבר על כך שהוא עצמו, אם יזכה וישאר בחיים לאחר הימים השחורים — לא יהיה בידיו סידור לתפילה. כי הרי הסידור הקטן שברשותו, דפיו כבר קרועים לחלוטין. וכך מחליט הוא, משה ברוכביץ', בישובו בתוך ה'בונקר', לכתוב במו ידיו, באותיות 'סת"ם' את כל הסידור. שהסידור ישמש, אגב, גם כהנצחה ומזכרת אחרי משפחתו הגדולה שניספתה, וגם אחריה, אם גורלו יהיה כגורלם של יקיריו, למות. אולם כוונתו העיקרית היתה: 'שהעולם לא יישאר, חלילה, בלי סידור'.

בדרכים שונות השיג נייר, דיו ועט. וכך במשך חדשים ארוכים, בהיותו כלוא בתוך מחבואו, הוא הספיק לכתוב את תוכנו המלא של ה'סידור'. הוא כתב אותו על גליונות-נייר רחבים וארוכים, כל אות שירטט וצייר, כתב את ה'סידור' בקדושה, בדיוק כפי שכותבים ספר-תורה. ובין התפילות — ולפעמים גם בתוך התפילה גופא — בהרבה מקומות הוא פירט את שמות הקדושים של משפחתו. ה'סידור' הזה מרגש אותי בהיקפו וגם בגימורו. ה'ועדה ההיסטורית' במינכן הכינה שני עותקים משל ה'סידור': עותק אחד — עם עוד חומר שונה ומגוון — בשביל 'ייווא', בנייר-יורק, שהוטל עלי למסור להם. ועותק נוסף נשאר בידי 'הועדה ההיסטורית' במינכן.

בשעות הקשות הפוקדות אותי, מצאתי לי תרופה: אני

מציץ בתוך ה'סידור' בעל הדפים הרחבים. אני מעיין בו בגודש התפילות האצורים בתוכו, באותיותיו המצויירות. ובכל פעם אינני חדל מלהביע את התפעלותי מפשטותה של הגבורה הקדושה, שהאיש העממי, היהודי משה ברוכוביץ' מזליחוב הפגין בימי כליון וסכנה. שום דבר אחר לא הטרידו, אלא 'דאגה' אחת כירסמה את ליבו 'שהעולם לא יישאר, חלילה, בלי סידור'. הוא גם לא שכח לציין: "שהעולם לא יישאר בלי לזכר כל נשמות הקדושים שנהרגו על קידוש השם". גם בשעת-לילה מאוחרת זו, כמעט השכמת-הבוקר, אני הוגה בו ביהודי הזה, במשה ברוכוביץ', והמחשבה עליו מביאה לי הקלה וסיפוק רב" (41).

מות-קדושים של הרב משרשין

שרשין היא עיירה עתיקה, השוכנת בין זמושץ' ולובלין. כאשר התפנה כסא-הרבנות בעיירה, המליץ הגאון מאוסטרובצה, האדמו"ר הקדוש ר' יחיאל מאיר זצ"ל, להכתיר את תלמידו המובהק ר' יחיאל אברהם בלנקמן הי"ד, כרב העיירה. הרב בלנקמן הי"ד תפס מקום מכובד בין רבני פולין, סופר ונואם מצויין. מעיד י. בורנשטיין, על מות-הגבורה של הרב בלנקמן הי"ד:

"יכול אני להעיד בתור עד-ראיה על רגעיו האחרונים. ראיתי הכל, בשעת ה'אקציה' האחרונה. הוציאו אותו ואת אשתו רחל'ה, את בנו מאיר ואשתו, ואתם עוד 180 יהודים מקהילת שברשין. הובילו אותם לבית-העלמין, וציוו עליהם לכרות קבר-ענק, ולרדת לתוכו. הרב ביקש מהגרמנים רשות לומר כמה מלים לעדתו. עשרים דקות דיבר הרב אל בני-עדתו, התפלל אתם ואמר את הוידוי. בשעה שהרב הרים את קולו וצעק 'שמע ישראל!' — החלו הגרמנים לירות לתוך הקבר, ומיד החלו לכסות באדמה את הקבר, כשעוד רבים מבין הנרצחים הראו סימני-חיים. היה זה בחודש חשון תש"ג (1942).

כדאי לציין, כי בנו מאיר הי"ד, היה בין התלמידים המצטיינים של "ישיבת חכמי לובלין", המפורסמת. לא רק בתורה ובחכמה הצטיין העילוי הצעיר, הוא גם ניחן בכשרון נדיר של ציור. במיוחד התפרסם ציורו "בית המדרש" שהיה בישיבה, אשר רבים הביעו את התפעלותם מהרמה האמנותית של הציור. גם מאיר בלנקמן העילוי נקבר חיים, יחד עם הוריו ויתר הקדושים מבני שברשין, הי"ד" (41-א).

"ושננתם" — גם תחת מטר-יריות של ה.ס.

מופלאה היתה הדביקות היהודית בערכים עילאים, ערכים דתיים ואנושיים. יהודים הקפידו בשמירה על הערכים בכל זמן, בכל תנאי ובכל מקום. מספרת הגב' שיינדל פוגל מקרית-אתא על אביה החסיד והתלמיד חכם, ר' יוסף-דוד שילדר, מנכבדי חסידי ויז'ניץ בעיירה טלוסטה (שם כיהן בתור שו"ב), על ה'דוגמה האישית' שנתן לילדיו ולסביבתו במסגרת של המצוה "ושננתם":
 "היה זה ביום י"ז בתמוז תש"ב, במחנה-הכפייה רוז'ינובקה (ליד עיר-מולדתי טלוסטה). בבוקר קיצי זה שמענו, לפתע, יריות. הבינונו מיד את משמעותן של היריות: חיסול המחנה! המחנה היה כבר מוקף קלגסים נאציים שבאו לחסל אותנו, היהודים. היינו אחוזי-בהלה, כולנו. כל אחד ניסה למלט את נפשו ולברוח, להתגנב אל מחוץ למחנה. גם משפחתנו היתה בין הבורחים: אבי ואחי ז"ל, דודתי, אחותי ואני. הדודה שלנו, ניסתה עוד לחזור אל הצריף ולקחת את מעילה, אולם נאצי השגיח בה וירה בה. יותר לא ראינו אותה. המשכנו לרוץ ולהסתתר בין גבעולי התבואה הגבוהים. הגרמנים המטירו עלינו אש, כלומר: לעבר השדה שם היינו מוסתרים — אש-תופת. מסביב שמענו צעקות-אימים וגניחות של פצועים למוות שנפגעו. קשה לתאר את זוועות הגיהנום שעברו עלינו באותו יום-צום. ואז קרה לנו נס גדול: התחמושת של אנשי ה.ס.ס. אזלה. ועד שהספיקו לקבל תחמושת נוספת, ניצלנו אנו את ההזדמנות והמשכנו להימלט, לרוץ ולזחול בין גבעולי התבואה. מדי פעם נפתחה עלינו אש, יריות בודדות, כדורי-מוות התעופפו מעל לראשינו. מעייפות וחוסר-נשימה נעצרנו לנוח קצת. בתוך קלחת-הגיהנום הזאת, כאשר אנו שומעים בבירור את צריחות הגרמנים, התחיל אבא לומר מזמורי תהלים, בלחש. לבסוף, כאשר הצעקות והיריות של הגרמנים התרחקו מאתנו ונפסקו, פתח אבא ז"ל ואמר לנו: 'כעת יכול אני לקיים אתכם את מצות ושננתם לבניך — בלכתך בדרך'. בהזדמנות זו אמר לנו אבא עוד כמה דברי חכמה שנשתכחו מזכרוני, לדאבוני. כל אותו יום, שהיה כאמור צום של י"ז בתמוז — היה יום לוחט ככבשן התנור, ואל פינו לא באה אפילו לגימת-מים. בערב יצאנו ממחבואנו, ואז נודע לנו כי רק נפשות בודדות ניצלו מגיא-ההריגה, בדרך-נס. הוזינו להשי"ת על חסדיו הגדולים".

"בזכות התפילין של רבינו תם — ניצלנו!"

ממשיכה הגב' פוגל לספר: "היה זה בוקר חורפי בחודש טבת תש"ג. שעת בוקר מוקדמת היתה. כל אנשי המחנה נחפזו לצאת

מהצריפים למיפקד-הבוקר, כי כולם פחדו אימת-מוות בפני הצורר המחסנאי. אוי ואבוי לזה שאיחר לצאת למיפקד-הבוקר. רבים נשארו בעלי-מום מהמכות שקיבלו מידי הרוצח. אבא, אף פעם לא נחפז, גם הפעם — למרות הבהילות שאחזה בכולם — הניח את התפילין של רבינו תם. כאשר צריחותיו של המחסנאי האיום הגיעו אלינו, הוריד אבא באיטיות את התפילין. לא הספיק אבא להוריד לגמרי ולארוז את התפילין, והנה נעמד הצורר ליד פתח הצריף. ברגע זה חשבתי בלבי: זוהי השעה האחרונה לחיינו! אולם להפתעתנו הגדולה, עמד הצורר כמאובן, הוא פנה בניחותא אל אבא ואמר: 'ראבין (כלומר: רב), הגיעה השעה לצאת לעבודה!' ^{אוצר החכמה}

מיד יצא אבא, ובדרך לחש לי: 'בזכות התפילין של רבינו תם — ניצלנו' — הוא האמין בכך באמונה שלמה."

¹²³⁴⁵⁶⁷ "אולי פגמתי בקדושת השבת" — הצטער אבא

שוב מעידה הגב' פוגל, על התנהגותו המופלאה של אביה השוחט בטלוסטה: "היה זה בשבת פ' מקץ תש"א. בסעודת ליל-השבת ישבנו כולנו מסובים ליד 'שלחן השבת'. בראש השלחן ישב אבא ז"ל, לידו מצד אחד, ישבנו כל בני-המשפחה, ואילו מצדו השני של השלחן ישבו שבעה חיילים יהודים (ששירתו במסגרת הצבא ההונגרי). הללו קיבלו היתר מיוחד לאכול כשר ולהתארח אצלנו. לפתע, הופרענו באמצע הסעודה: בפתח ניצבו איש ס.ס. ושטר אוקראיני. בראותנו את 'מלאכי החבלה' פרחו נשמתנו. ראשית-כל נטפלו הרוצחים אל החיילים היהודים: 'מה מעשיכם כאן?' — שאלו. אחרי שהסבירו מה שהסבירו הסתלקו היהודים ההונגרים אחד-אחד. גם אנו, בני-המשפחה ניצלנו את המהומה ונמלטנו. רק אבא ואמא נשארו בחדר. ואז נטפל הליסטים הגרמני אל אבא, שהיה עטור זקן ופיאות, מלוכש בקאפוטת-המשי ועל ראשו חבש שטריימל של שבת — 'מה, אתה רבי?' — צרח הגרמני. מיד החלו הרוצחים לחטט ולחפש בדירה. לבסוף ציווה איש הס.ס. על האוקראיני לגזוז את זקנו של אבא. וכל הזוועה הזאת היתה מלווה בצריחות וגידופים קולניים. לבסוף, כאשר הסתלקו הרוצחים — ולקחו אתם כל דבר-ערך שמצאו בבית — אזרנו עוז ונכנסנו בשקט לחדרו של אבא. הוא ישב על כסא כשהוא מחזיק את ראשו בתוך ידי. לא הרגיש כלל בכניסתנו. אמא ניסתה לנחם אותו ואמרה: 'העיקר שהראש ישנו — הזקן יצמח ויגדל שוב'. ועל זה הגיב אבא ואמר: — 'אני תוהה וחושב, בגלל מה זה בא לי, אולי פגמתי

במשהו, חלילה, באיזו מלאכה, הרי שבת היום? קדושת השבת היתה אצלו מעל ומעבר לכל. זכותו תגן עלינו".

"בשבת לא מתאבלים, ס'איז איצט שבת, פרוי ליבמן!"

אנו ממשיכים לקרוא ביומנה של הגב' פוגל: "היה זה בחודש שבט תש"ג. מגיפת טיפוס פרצה והשתוללה במחנה. יום יום מתו עשרות אנשים, ולמרבה האירוניה, רבים קינאו במתים? — הם זכו לקבר-ישראל! מגיפה נוראה זו לא פסחה גם על משפחתנו. בערב ר"ח שבט נפטרה סבתא, אם אבי. בחדרנו הדל שכבה אמצ'ה כמיטה אחת ובמיטה השניה אחי ז"ל. ביום ששי, ט' שבט, בבוקר נפטרה אמצ'ה. בגלל ערב-שבת הקצר נאלצנו לערוך את הקבורה בחיפזון רב, כשעה וחצי לפני כניסת השבת. אחרי 'סעודת ההבראה' התחלנו להתכוון לקבלת השבת. דודתנו גיטל, פרצה מדי פעם בבכי קורע-לב אבא הדליק את נרות-השבת. בחדר התאסף 'מניין' לתפילת השבת. רובם של המתפללים הצטרפו לומר 'קדיש יתום'.

בקול חנוק ובהתאפקות עילאית קיבל אבא את פני מלאכי-השבת, ואת הפרק 'אשת חיל' אמר בלחש. ליד השלחן, בראותנו את מקומה של אמצ'ה נפקד, הציף אותנו גל של דמעות. כל פעם שמישהו מהמשפחה התחיל ליבב, השתיק אותו אבא, באומרו: 'שבת היום! ואז נכנסה שכנתנו הקרובה, הגב' ליבמן ובקול חנוק אמרה: 'גוט שבת! ופרצה בבכי. כמובן שכולנו נדבקנו מבכיה, וגם אנו התפרצנו בבכיה רבה. ואז לקח אבא את ידי לתוך ידיו ואמר בקול עצוב, אבל תקיף: 'פרוי ליבמן, ס'איז איצט שבת! דבריו המרגיעים של אבא השפיעו על כולנו, ומיד הפסקנו לבכות" (42).

מחתרת חסידית בשכנות הגיסטאפו — בגיטו-לודז'

סיפורה של הגב' שרה בקר (לבית בורנשטיין, מלודז'), תושבת קרית-אטא, הוא מדהים ומזעזע. גב' בקר, ילידת לודז', עבדה בתקופת הגיטו באחת ממכבסות הגיטו. הנ"ל מספרת: "בתקופת השואה עבדתי באחת המכבסות של הגיטו, בניהולו של צבי-הירש פרשקר. לפני המלחמה היה מר פרשקר אברך חסידי. הוא היה חתנו של החרשתן החסידי המפורסם, אהרן ציטרין מלודז'. יחסו של מר פרשקר אל העובדים היה די טוב, ובמיוחד אלינו הנוער (הייתי אז מאוד צעירה). באחד מימי החורף של ראשית שנת 1944, ראיתי כי המנהל מר פרשקר מתבונן בי בסקרנות, נרעדתי כל-כולי, פחדתי כי רוצים להציב אותי

ברשימה של 'המפוטרים', כלומר: ברשימת המיועדים למשלוח להשמדה. אולם לא כך היה הדבר. המנהל מר פרשקר ניגש אלי ושאלני, אם יודעת אני לשמור סוד כמוס. עניתי בחיוב. ואז אמר לי מר פרשקר: "התבוננתי בך, מאחר ואני רוצה להטיל עליך שליחות סודית חשובה וגם קצת מסוכנת. בחרתי בך, מכיוון שאני מכיר ויודע את בית הוריד ומשפחתך". לאחר אתנחתא ארוכה, המשיך מר פרשקי ואמר: "עליך לגשת לבית הרוס אחד, הנמצא בקירבת ה"קריפא" (מטה הגיסטאפו בתוך הגיטו, שעצם השמעת השם "קריפא" הטיל חלחלה ופחד בלב כל יהודי בגיטו-לודז'), מאחורי הבית ההרוס יש חורבה, תיגשי מאחור החורבה ותדפקי בפישפש שלושה פעמים ותאמרי בקול את הסיסמה "הרשל שלח אותי", לאחר שיפתחו לך את הדלת, תמסרי מעטפה זו לידי של האיש שיפתח לך". ומר פרשקר מסר לידי מעטפה כבדה. עוד הוסיף מר פרשקר: "עליך לעשות צעדיך בזהירות רבה ובתבונה, לא רק את עצמך את מסכנת, אלא חיי אנשים רבים תלויים בהצלחת שליחותך. העיקר, אל תתני שיתפסו אותך, ואם חלילה דבר כזה יקרה — את לא יודעת שום דבר -".

קשה לומר שלא פחדתי, הרי בסך הכל הייתי נערה צעירה. אולם לא נרתעתי ממילוי השליחות. לאחר סיום עבודתי ניגשתי אל המקום, אותו תיאר לי מר פרשקר. עשיתי עצמי כאילו אני מחפשת בין ההריסות גזרי-עצים — תופעה שכיחה בגיטו — ותוך-כדי-כך דפקתי בפישפש והשמעתי את הסיסמה: "הרשל שלח אותי". מיד נפתחה דלת נסתרת, ובפתחה עמד בחור חסידי צעיר, בעל פנים סגופים. מראהו הדהים אותי: מגודל זקן ופיאות היה, בדיוק כפי שהיו רגילים לפני המלחמה. כשהסתגלתי לאפלולית ששררה בפתח-הכניסה נדהמתי לראות אולם גדול, כעין בית-מדרש, בו ישבו כשלושים-ארבעים אברכים ובחורים חסידיים רכונים מעל לגמרות וספרי-קודש אחרים ולמדו תורה. חזרתי על שליחותי פעמים אחדות. לבסוף התברר לי, שבמעטפה היה כסף, תמיכה של איזה קרן סודית שתמכה בבחורים אלה, שלמדו תורה במחתרת מתחת לאפס, כמעט, של אנשי הס.ס. ב'קריפא'. בחורים אלה היו תמיד סגורים בתוך המחבוא שלהם. כל פעם שמר פרשקר מסר לי את מעטפת הכסף בשביל האברכים החסידיים, הזהיר אותי: "שימרי על עצמך, היי זהירה!"

עוד עצם היום, כשאני נזכרת בבחורים מופלאים אלה, אני מלאת הערצה לגדלות-רוחם וגודל אמונתם" (43).

השופר של משה בן דב מבני-ברק

(סיפור מופלא של מסירות-נפש והקרבה מתקופת השואה)

את משה בן-דוב (ויינטרטור) מבני-ברק, אני מכיר עוד משחר ילדותי, עת שהיתי בבית סבי הי"ד, ר' אריה אייבשיץ ז"ל בפיוטר-קוב-טריבוגלסקי. משה עדיין רגיל לקרוא לי ישראל-יהושע, בדיוק כפי שקראו לי בפיוטרקוב, אז.

באחד מימי חודש שבט, השנה, צלצל הטלפון בביתי, על הקו היה חברי משה בן-דוב: — ישראל-יהושע? — שמעתי את קולו כשהוא מתייפח. — מה קרה? שאלתיו בקצת חרדה. — 'השופר שלי הגיע' — השיב לי משה בקול-בוכים.

מיותר היה לשאול שאלות נוספות, בכיו, והתרגשותו של משה בן-דוב היתה לגמרי מובנת וטבעית, הבנתי לרוחו.

על השופר הזה, אשר משה התקינו במורידינו במחנה-האימים סקאז'סק, תוך סיכון חייו, שמעתי למעשה, עוד בשנת 1945, בשנה הראשונה לשחרורנו: אחרי ראש-השנה שנת תש"ו, חזר לעיר-מולדתי, ויילון, חברי ובן-עירי עזריאל יעקובוביץ (כיום תושב לייקווד, ניר-ג'רסי, ארצות הברית) וסיפר לי, כי בצ'נסטחוב, שם השתתף בתפילות ראש-השנה, תקעו בשופר, שהובא מאחד המחנות, ואשר הותקן בידי יהודי. לא ייחסתי לזה חשיבות מרובה: וכי מה הרבותא, שיהודים תקעו בשופר?

בפעם השניה, שמעתי על שופר זה, כאשר נפגשנו בגרמניה, בקיץ 1946, כמה צעירים דתיים עם הסופר והמשורר המפורומם ה. לייוויק, והוא סיפר לנו בהתרגשות רבה, על מסירות-נפשם של יהודים דתיים במחנות. וכדי להמחיש זאת סיפר לנו — ב"שפתו" המיוחדת והציורית — על שופר שיהודים סיכנו את חייהם באחד המחנות, כדי להתקינו ולתקוע בו, ושופר זה נמצא כעת באמריקה — כך סיפר לנו לייוויק. גם לאחר סיפורו הנרגש של לייוויק לא הקדשתי לו תשומת-לב מיוחדת, ובוודאי שלא קשרתי את סיפור השופר עם עיר-ילדותי פיוטרקוב, ועם חברי הטוב משה בן-דוב.

שוב נתקלתי — באותה השנה, 1946 — בספרו של הסופר והעסקן הבונדאי, יענקל פאט "אש און פייער" (ספר רשמים וחוויות שהתנסה בהן, בביקורו בפולין, בשנת 1945, תיכף לאחר השחרור). בספרו הנ"ל "משתפך" הסופר הבונדאי, שהיה "זולל" את היהודים הדתיים בתיאבון רב, לפני המלחמה, והוא מספר בהתלהבות רבה על מסירות-נפשם של היהודים הדתיים בתקופת השואה. בין היתר הוא מספר גם על המתנה המיוחדת שהעניקו לו היהודים הדתיים בצ'נסטחוב — שופר! שופר שהותקן

במסירות־נפש גדולה בידי יהודים, וגם תקעו בו במחנות — תוך סיכון חייהם!

הסיפור של יענקל פאט, אמנם ריגש אותי, אבל לא קשרתי אותו, בשום פנים, אל משהו מבין מכירי וידידי משכבר הימים בפיוטרקוב.

והנה לפני כמה שנים, עם הופעת ספר־היזכור של פיוטרקוב, עיר־ילדותי, כמובן שהייתי סקרן וקראתי בו בעיון רב, הרי רוב רובה של קהילה קדושה זו, היתה ידועה ומוכרת לי. בבחינת "עצם מעצמי ובשר — מבשרי". כל דבר ענין וסיקרן אותי, אבל סיפור אחד "הקפיץ" אותי וריגשני עד כדי דמעות — הסיפור על השופר: ידידי הסופר, ר' יחיאל גרנטשטיין, מספר: "כשהתקרבו ימי ראש־השנה במחנה — סקרז'יסקו, התהלך הצדיק רבי יצחק'ל פינקלר, הרבי מראדושיץ (חמיו של הסופר גרנטשטיין) ברעיון, איך ניתן לקיים מצות "תקיעת שופר", הלא זו מצוה דאורייתא" — אמר האדמו"ר.

שיחדו גוי, פולני מעובדי־המחנה שיקנה קרן. הגוי קיבל סכום כסף למטרה זו. כעבור יומיים הביא הגוי קרן של פרה. רוב האסירים רוחם נפלה בתוכם. אנשים התחילו לשכנע את הצדיק שינטוש את הרעיון על התקנת שופר, כי אין הדבר ניתן לביצוע כלל. אולם הרבי, ר' יצחק'ל עמד על שלו. שוב ניתן כסף לגוי, והוסבר לו כי יש צורך בקרו של איל. כאשר הגוי הביא קרן של איל מתאימה, אורו פניו של הרבי, והוא ביקש מבן פיוטרקוב, משה'לה ויינטרט (כיום בן־דוב), כי יקח על עצמו את המשימה: לעבד את הקרן ולעשות ממנה שופר!

נבוך היה משה, אמנם הוא עבד במסגריה, אבל להתקין שופר? לא היה לו כל מושג איך עושים זאת, אולם מול הפצרותיו ותחינותיו של הצדיק רבי יצחק'ל, לא עמד בו נפשו, והוא התחיל לעשות ולבצע כל מיני נסיונות, עד שהדבר עלה בידו, לבצע — את הבלתי־אפשרי: להתקין שופר כשר למהדרין. וכשהגיע ראש־השנה שנת תש"ד (1943), מסרו כלואי המחנה, אחד לחברו, וחברו לחברו — מפה־לאוזן, את הבשורה המרגינה והמרעישת, כי במחנה יש שופר — — —

ואכן כשהגיע ראש־השנה, התפללו היהודים במנין, בתוך צריפו של הצדיק ותקעו תקיעות, שברים ותרועות. ונוכח ה"יב־בות" וה"יללות" שבקעו מהשופר, זלגו דמעות רותחות מעיני היהודים המתפללים. ותפילה זכה עלתה מתוך לבותיהם של היהודים המעונים לפני "כסא הכבוד" — "קרע רוע גזר דיננו..." את הקטע הנ"ל פירסמתי, בשעתו, ב"שערים" (בסידרת

מאמרים על מסירות נפשם של יהודים במחנות, להתפלל בימים הנוראים). בעת כתיבת הרשימה, לא ידעתי אם חברי משה ויינ-טרטר (בן-דוב, כיום) נשאר בחיים, ובודאי שלא ידעתי כי הוא חי בארץ. סמוך לפרסום הכתבה הנ"ל, קיבלתי הרבה תגובות, מפיהם של ניצולים, עדי ראייה ושמיעה, שהשתתפו באותה תפילה היסטורית או, אפילו שהשתתפו בצורה כלשהי בחוויה מרגשת זו, של התקנת השופר והכנתו.

בפגישתי הראשונה — לאחר פירסום הכתבה הנ"ל — עם משה בן-דוב, הוא אמר לי: "אתה בודאי סבור שהתקנת השופר היה ענין של 'מה בכך'?"

ובכן, ראשית כל היתה בעיה למצוא גוי שיסכים להבריח קרן אל המחנה, פשוט שום גוי לא היה מוכן לכך. אמנם הגויים הבריחו לתוך המחנה כל מיני דברים, אבל קרן? לזה לא היו מוכנים, פשוט פחדו, וזה עלה לנו בהרבה "עצבים" (בנוסף להרבה כסף) עד שהצלחנו למצוא גוי, אשר תמורת סכום כסף גדול הסכים להבריח את הקרן.

ואחרי שהקרן כבר היתה בידי, לא ידעתי ממה להתחיל? "עצות-געבער" (נותני עצות) לא חסרו לי. זה אומר, תשרה אותו במים רותחין, וזה בפושרין, זה אומר יש להרתיח בחלב רותח, וזה... בקיצור: אחרי כל העצות הייתי לגמרי מבולבל ולא ידעתי כיצד להתחיל. האמן לי — אומר משה בן-דוב — רככתי את השופר בדמעות רותחות שזלגו מעיני, התחננתי לפני הקב"ה שיצליח את מעשי, בדיוק כמו הש"ץ לפני תפילת ה'מוסף' בימים הנוראים.

אבל אסור לך לשכוח את העיקר. זה היה במחנה-האימים 'סקרז'יסקו', בו שלטו הרוצחים הנאצים, קינעמאן ובארטענ-שלאגער. במיוחד היינו צריכים להישמר מפני המיפלצת הסאדיסטית קינעמאן, או כפי שקראו לו במחנה 'הגיבן'. הרשע הזה התנכל במיוחד ליהודים דתיים. פעם אפילו ניסה, בברוטאליות רבה להאכיל את הרבי ר' יצחק'ל מראדושיץ — בכוח — בשר חזיר! מפני רוצח זה הייתי צריך מאד להישמר, כי הוא חיטט ונבר בכל פינה. בימים האלה שעבדתי על השופר, היו אלה ימי מתח וחרדה, אותם לא ידעתי מעולם. אבל השי"ת נתן לי כוח והצלחתי במשימתי הקדושה" — סיים משה את ה"ווידוי" שלו. מפי ניצול אחר — (הרוצה להישאר בעילום-שם ושגם הוא השתתף באותה תפילה) שמעתי את התגובה דלהלן:

"מה אומר לך, בשבילי זה היה "מעמד הר סיני", אל תצחק ואל תלעג לי — כך הרגשתי אני אז, וכך הרגישו הרבה